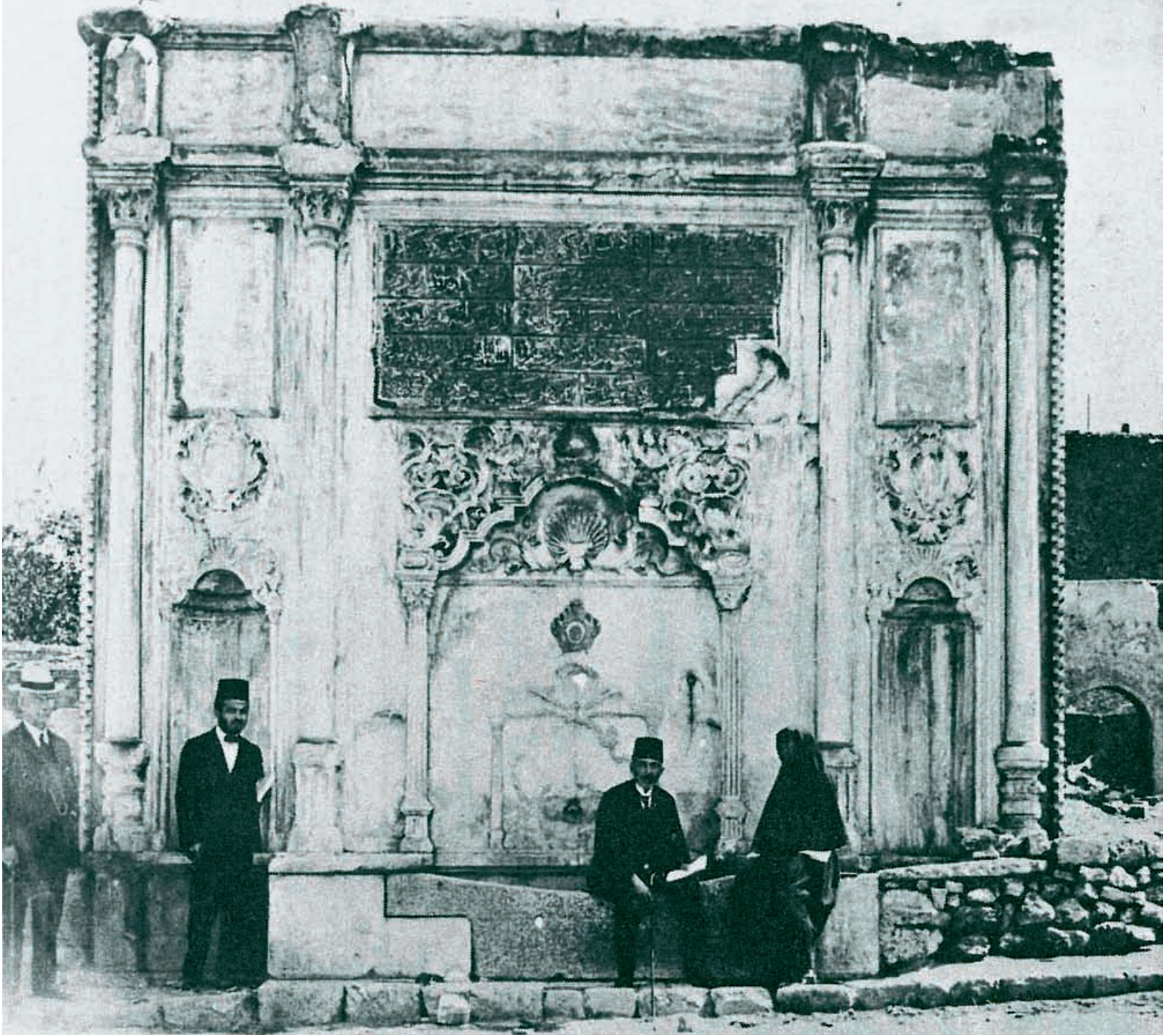

Sultan I.Mahmud Çeşmesi'nin en eski resmi (1925'ten önce)

İlk bakışta İstanbul'un bir vakitler sayıları yüzleri bulan çeşmelerinden biri olan bu eski eser, çeşitli sebeplerle önce tahrip edilmiş; sonra da yıkılmıştır.

İstanbul'un Kaybolmuş Önemli Bir Tarihi Eseri: Fatih'te Sultan I.Mahmud Çeşmesi

 Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

► Yurdumuzda eski eser tahribinin inanılmaz ölçülere vardığı inkâr kabul etmez bir gerçektir. Eski eserlerin en fazla katliama uğradığı yerler ise bilhassa büyük şehirlirimizdir. Bunların da başında İstanbul gelmektedir. “Benzeri çok var” denilerek lüzumlu veya lüzumsuz olarak yok edilmesine göz yumulan eski eserlerin tahrip olmaları ile, bazen büyük bir kültür hazinesi de yeryüzünden silinmektedir. Bu yazımızda bahsedeceğimiz çeşme de işte bunlardan biridir. İlk bakışta İstanbul'un bir vakitler sayıları yüzleri bulan çeşmelerinden biri olan bu eski eser¹, çeşitli sebeplerle önce tahrip edilmiş; sonra da yıkılmıştır. Halbuki bu küçük araştırmamızın da ortaya koyacağı gibi Sultan I.Mahmud Çeşmesi, alelâde bir çeşme hüviyetinin çok üstünde bir takım değerlere de sahip bulunuyordu².

Bahis konusu çeşme, İstanbul'da

Fatih semtinde Yenibahçe vâdisine inen yamaçta, İskender Paşa Camii yakınında yer alıyordu. Yeni sokak ve cadde düzenlemesinden sonra Kızıtaşı Caddesi ile Vatanperver Sokağı'nın kavşağında, yapı adasının biraz içinde bulunuyordu³. Çeşme, kitâbesinden açıkça anlaşıldığı üzere 1161 (1748) yılında Sultan I.Mahmud'un vakfı olarak yaptırılmıştı. İstanbul'un o devirde iyi imar görmüş bölümlerinden biri olan bu mahallenin daha 15.yüzyıl'dan itibaren birtakım yapılar ile süslenildiği bilinir ki bunlardan biri de İskender Paşa Camii'dir⁴. Çeşme, Birinci Dünya Harbi içinde şehrin hemen hemen yarısını mahveden büyük 1918 yılı yangınında çevresinin yok olması sonunda bakımsız ve alevlerden zarar görmüş bir halde kalmıştı⁵.

Çeşme, yangından sonra -fakat önündeki şahısların fesli oluşlarından anlaşıldığı kadarı ile 1925'ten önce çekilen bir fotoğrafa göre, yangın afetini fazla bir zarar görmeksizin atlattır⁶. Bu sıralar-

da nisbetlerini tam olarak gösterir şekilde bütün unsurları ile duruyor ve önünde yaya kaldırımı ile bir sokak uzanıyordu. Sadece büyük kitâbesinin sağ alt köşesinden bir parça kopmuş, cephenin en üstündeki parapet (veya attika) duvarının payeleri zedelenmiştir. En üst kenarı belirten saçak korniş de bilhassa sağ köşede zarar görmüştü. 1930'lara doğru çekilen başka bir fotoğrafta çeşme hâlâ önündeki yola nazaran nisbetlerini koruyabilmiş idi. Fakat 1946'da gördüğümüzde bu değerli sanat eseri hayli harap bir görünüş almış bulunuyordu⁷. Bulduğu yerden sökülerek başka bir yerde kurulması yolundaki teşebbüsler de hiçbir netice vermedi⁸. Bu çeşmenin kurtarılması için üyesi olduğumuz Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'na 1966'da verdiğimiz önerenin hiçbir tesiri olmadığı gibi eser, çevresinde yoğunlaşan bina yapımı içinde hızla kaybolmaya başladı. Prensipten itibaren çeşmenin buradan kaldırılarak başka bir

¹ İbrahim Hilmi Tanışık, 1943-45, *İstanbul Çesmeleri*, 2 cilt, İstanbul. Bu kitapta İstanbul ve yakın çevresindeki 794 adet kitâbeli çeşmenin adı geçmektedir. “İstanbul sularının cari olduğu vakıf çeşme ve sebillerle, cami, tekke, mescid, mektep, medrese, imaret, kışla kuyu ve tulumbalarının defteri” başlıklı, 13 Mayıs 1930 tarihli listede ise kuru ve akar durumda 1553 çeşme gösterilmektedir. Bu liste için: bkz. Kazım Çeçen, 1979, *Osmanlı Devrinde Su Tesisleri*, İstanbul, s.72.

² İ.H.Tanışık, İstanbul çeşmelerini büyük bir gayretle toplamasına rağmen, nedense bu değerli çeşmeyi görememiştir. Affan Egemen, 1993, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul, s.510, 511-513.

³ Yeri için: bkz. Necib Bey, 1340, *İstanbul Rehberi*, İstanbul, pafta 1; İstanbul Belediyesi, 1934, *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul, pafta 6 (çeşme işaretlenmemiştir).

⁴ Hüseyin Ayvansaraylı, 1282, *Hadikatü'l-Cevâmi*, İstanbul, I, s.69 (Terkim mescidi olarak); a.g.e. (haz. A.Nezih Galitekin), 2001, İstanbul, s.112; Halil Etem Eldem, 1933, *Camilerimiz*, İstanbul, s.47; Fransızca tercümesinde, *Nos Mosquées de Stamboul* (çev. E. Mamboury), 1934, İstanbul, s.69; Anonim (İbrahim Hakkı Konyalı), tarihsiz, *İstanbul Abideleri*, İstanbul, s.50-52; Semavi Eyice, 1955, *İstanbul, Petit Guide à Travers les Monuments Byzantins et Turcs*, İstanbul, s.80; Tahsin Öz, 1962, *İstanbul Camileri*, Ankara, s.146; Sema Doğan, “İskender Paşa Camii”, *DİA*, C.22, s.567-568.

⁵ Bu yangın hakkında: bkz. Mustafa Cezar, 1963, “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler”, *Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi* I, s.379.

⁶ Çeşmenin yangından sonra çekilmiş fotoğrafı için: bkz. H.Etem, *Camilerimiz*, s.24 (resim 19), s.47-48 (kısa açıklama); aynı kitabın Fransızca'sında resim yoktur, sadece açıklama vardır: *Nos Mosquées de Stamboul*, s.70

⁷ Bu eserin perişan durumunun bir tasviri için: bkz. Konyalı, *İstanbul Abideleri*, s.25.

⁸ “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu idare heyetinin 7 Şubat 1945'te 2.ictima zaptı”, 1945, *TTOK Belleteni*, Sayı 39, s.6: [(u) mad. Sultan I. Mahmud Çeşmesi'nin nakli teşebbüsü (...bunun Fatih-Fevzi Paşa tramvay caddesi üzerinde münasip bir mevkiye nakli şehrin güzelliği bakımından Belediye'ye ehemmiyetle tavsiye olunur. Mr.Prost bu işi üzerine almıştır];

“TTOK idare heyetiyle İstanbul'u Sevenler grubunun 5 Kasım 1947'de toplanan müsterek ictima zaptı”, 1947, *TTOK Belleteni*, Sayı 70, s.8: [Sultan Mahmud Çeşmesi tahribatı (...cemiyetimiz bu abidevi çeşmenin yerinden sökülerek, Fatih Camiası duvarlarına dayatılmasını bir defa daha ehemmiyetle Belediye'den rica eder.)]

PROF.DR. SEMAVİ EYİCE

▷ 21 Kânunu-evvel 1339 (1923)'da İstanbul Kadıköy'de dünyaya geldi. İlk öğrenimini Kadıköy Saint Louis ve Saint Joseph Fransız okullarında yaptıktan sonra, Galatasaray Lisesi'ne geçerek buradan 1943 yılında mezun olup, Arkeoloji ve Sanat Tarihi okumak üzere Almanya'ya gitti. 1945'te yurda dönerek, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi kürsüsünden *İstanbul Minareleri* hakkındaki lisans teziyle mezun oldu. Sanat Tarihi kürsüsünde 1952'ye kadar asistanlık görevini sürdürdü. Bu süre içinde Prof. E. Diez, Prof. Ph. Schweinfurth ve Prof. K. Erdmann'ın Almanca, Prof. A. Gabriel'in Fransızca olarak verdiği ders ve konferansları Türkçe'ye çevirdi.

1950-53 yıllarında Prof. Arif Müfid Mansel başkanlığında Side'de yapılan arkeolojik kazılara katıldı. 1952 yılının Ekim ayında, *Side'nin Bizans dönemine ait yapıları* hakkındaki tez ile Doktora imtihanını vererek Dr. ünvanını aldı. 1955 yılında, İstanbul'da Son Devir Bizans Mimarisi başlıklı tezi ile Doçent ünvanını aldı. 1956 Kasım ayından itibaren, Doçent olarak İÜ Edebiyat Fakültesi'ndeki görevine devam etti. 1958-59 yıllarında, 13 ay süre ile Alman hükümetinin Humboldt bursu ile Münih Üniversitesi'nde çalıştı. 1963

yılında, Edebiyat Fakültesi'nde ayrı bir Bizans Sanatı Tarihi kürsüsü kuruldu ve *İlk Osmanlı devrinin dini-ictimai bir müessesesi: Zaviyeler* başlıklı takdim tezi ile 1964 Şubat ayında profesörlüğe yükseltildi. Fakülte-deki derslerinden başka, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde ve yurt dışında bilhassa Balkan memleketlerinde inceleme ve araştırmalar yaptı. 1966-72 yıllarında üç dönem Fakülte yönetim kurulu üyesi, 1972-74'te Üniversite Senatosu üyesi seçildi. 1972-74 yıllarında, üç ders yılı boyunca İstanbul'daki görevine ek olarak, Ankara Hacettepe Üniversitesi'nde ders verdi. 1974'te Almanya'nın Bochum Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bir sömestr ders verdi. 1976'da Paris'de Sorbonne ve Collège de France ile İsviçre Genève'de birer sömestr ders ve İtalya'nın Ravenna şehrinde üç ayrı konferans verdi. Yurt içinde başta Ankara ve İstanbul olmak üzere çeşitli yerlerde konferanslar verip, kongre ve toplantılarda bildiriler sundu; yurt dışında, Brüksel, Münih, Mainz, Münster, Berlin, Roma, Ravenna, Venedik, Ohri, Bükreş, Selânik, Belgrad ve Washington'da konferanslar verdi.

İlk yazısının yayınlandığı 1946 yılından bugüne gelinceye kadar, Türkçe ve yabancı dillerde olmak üzere 1400'i aşkın kitap, makale, ansiklopedi maddesi ve araştırması basıldı. Evli ve iki çocuk babası olan Semavi Eyice'nin halen baskıya hazır durumda üç, hazırlanmakta olan iki kitabı ve çeşitli araştırmalarıyla ilgili makaleleri vardır. 1958'den 1997 yılına kadar iki defa kısa aralıklarla Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu üyeliği yaptı. Türk Tıp Tarihi Enstitüsü (1957), Alman Arkeoloji Enstitüleri (1968) ve Belçika Krallık Akademisi (muhabir 1974)'nin halen üyesi bulunmaktadır.

Fransa hükümeti tarafından da kendisine "Légion d'Honneur" nişanı verilmiş; bunun yanında 1997 yılında Tübitak'ın bir yan kuruluşu olan Türkiye Bilimsel Araştırmalar Kurumu (TÜBA)'nın ilk defa verilen ödülünü almıştır. İÜ Edebiyat Fakültesi'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Başkanlığı görevine getirilen Semavi Eyice, 1990 yılında üniversiteden emekli olmuştur.

yerde kurulmasını uygun bulan Anıtlar Kurulu, kesin bir yer gösterememiştir. İstanbul Belediyesi bir tarihi eseri yok etmeye kararlı olmalı ki Fatih Hasan Halife Mahallesi 437 pafta 2019 ada 2 numaralı parselde bulunan çeşme yerini satmış ve yanında ki arsanın sahibi, 25 Ekim 1978 tarihinde tapuda her iki arsanın birleştirilmesi (tevhit) kaydını yaptırmıştır. Sonunda arsa sahibi, Belediye'ye 15 Mart 1980'de başvurarak çeşmeyi sökeceğini bildirmiş ve isteğini gerçekleştirerek bu tarihi eseri tamamen parçalamıştır. Bu durum karşısında, 4 Haziran 1980'de Anıtlar Kurulu'na verdiğimiz yeni bir önerge ile çeşmenin komşusu İskender Paşa Camii avlu duvarına bitişik olarak yeniden kurulmasını teklif etmiştik⁹. Bu önerimiz üzerine açılan görüşmede, çeşmenin, yanındaki İskender Paşa Camii avlu duvarına değil Fatih Camii'nin medresesinin yan duvarına monte edilmesi uygun görüldü ve böylece karara bağlandı. Fakat ne yazık ki bugüne kadar hiçbir şey yapılmadığından, bu tarihi eser de İstanbul'un kaybolan anıtları arasına katıldı. Halbuki belediyecilerin alelâde bir çeşme olarak gördükleri bu küçük eserin, Türk edebiyatı, Türk hat sanatı ve Türk sanat tarihi bakımından, üzerinde durulmaya değer bir önemi olduğu gerçektir. Bu makalemizde bu değerleri belirtmeye çalışacağız¹⁰.

Bu yazımızı hazırladığımızda, çeşmenin son durumunu görmek üzere 29 Kasım 1982 günü yerine gittiğimizde çeşmenin arasında bir apartmanın yükseldiğini; tarihi eserin kitâbesinin ve bütün işlemeli taşlarının, parça-

⁹ Bu çeşme ile ilgili yazışmalar, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nda Fatih Bölümü'nde, C-72/2 sayılı dosyada bulunmaktadır.

¹⁰ Bu eserin değerine işaret eden kısa bir notumuz şu yazımızda yer almıştır: S.Eyice, 1967, "İstanbul Tarihi Eserler", *İslam Ansiklopedisi*, C.5/2, s.1214/92.

lanmış halde İskender Paşa Camii avlu duvarının dışına yığılmış olduklarını gördük.

Çeşmenin Kitâbesinin Şairi

Çeşme, cephesinde bulunan 14 kartuş içine yerleştirilmiş uzun manzum kitâbesinden öğrenildiğine göre, 1161 (1748)'de Sultan I.Mahmud (1730-1754) tarafından yaptırılmıştı. Kitâbe metni şu surette idi¹¹:

Memba-ı âtîfet ü lücce-i şân u şevket
Şâh-ı zîşân-ı felek kevkebe Sultan
Mahmûd

O şehrişâh-ı keremver ki der-i ma'deletin
Eylemiş maksad-ı âmâl-i cihân Hayy u
Vedûd

Hayr cârîye olup meşreb-i pâki mecbul
Eyledi su gibi icrâsına fermânu vürûd

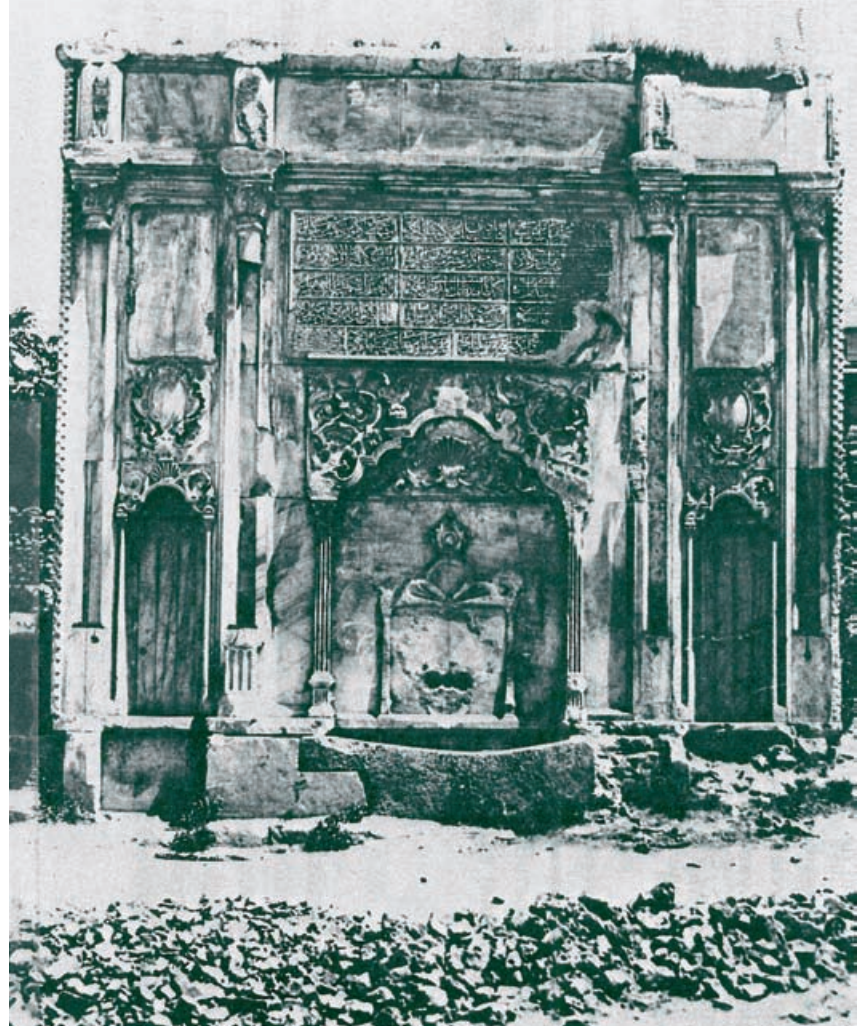
Mevkiinde cereyân etti bir âb-ı sâfî
Ki letâfette anın olmadı misli ma'hûd

Ola her re'yine takdir-i ilâhî hemdem
Kıla her emrine te'yid Hudây-ı ma'bûd

Şevket-i devlet-i efzunter olup (veya ola)
hemvâre
Saye-i lütüfî ola fark-ı enâma memdûd

Söyledi dâ-i dîrînesi Neylî tarih
Ayn-ı dîlcuy-ı şifâ çeşme-i Sultan
Mahmûd
1161 (1748)

Sondaki tarih beytinden anlaşıldığına göre bu manzum tarihi yazan şair, Mîrzazâde Ahmed

Çeşmenin 1930 yıllarına doğru görünümü

Neylî Çelebi'dir. Neylî (1673-1748), 18.yüzyılın eserleri en başarıyla sayılan şairlerinden biri olarak tanınmıştır¹².

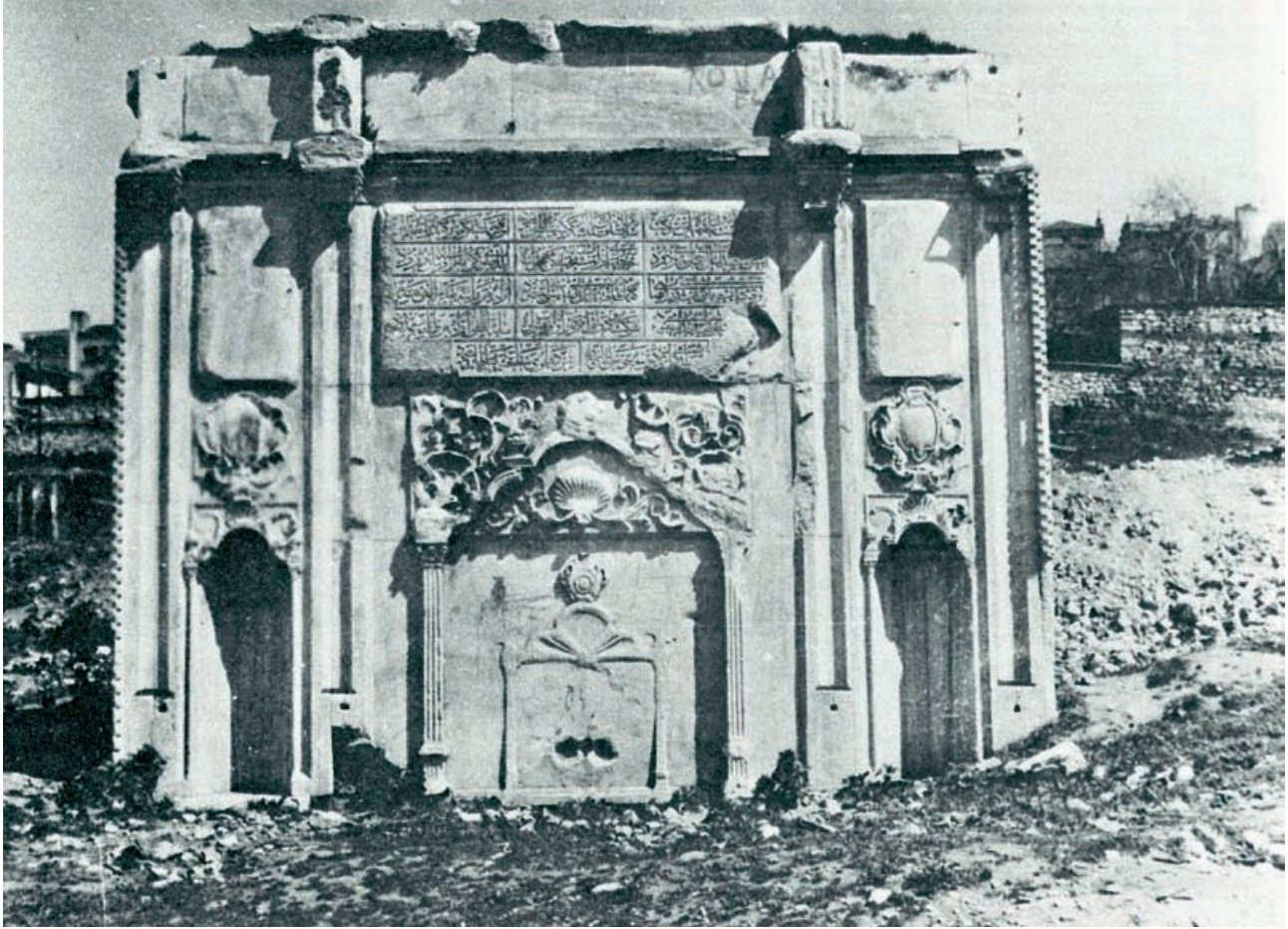
Bu çeşme kitâbesinden işlenmiş olan manzumesi Divan'ının çeşitli yazmalarında 'Târih-i çeşme'

veya 'Târih-i çeşme-i Pâdişâh-ı cihân Sultan Mahmud Hân' başlığı altında yer almakta, kitâbenin sağ alt köşesindeki eksik kısmı, bu Divan'lardaki metinlerin yardımı ile tamamlamak mümkün olmaktadır¹³. Şair Neylî Çelebi, Mehmed

¹¹ Vaktiyle rahmetli Prof.Dr. Nihat Çetin tarafından transkripsiyonu yapılan kitâbeyi burada tekrarlıyoruz. Ancak 2005 tarihinde Sadık Erdem tarafından yayınlanan *Neylî ve Divan'ı* başlıklı kitapta aynı kitâbe su şekilde kaydedilmiştir: Memba'-ı âtîfet ü lücce-i şân u şevket / Şâh-ı zîşân-ı felek-kevkebe Sultân Mahmûd / O şehen-şâh-ı kerem-ver ki der-i ma'deletin / Eyledi maksad-ı âmâl-i cihân Hayy-i Vedûd / Hayr-ı cârîye olup meşreb-i pâki mecbûl / Eyledi su gibi icrâsına fermâni vürûd / Mevki'inde cereyân itdi bir âb-ı sâfî / Ki letâfette anın olmadı misli ma'hûd / Ola her re'yine takdir-i ilâhî hem-dem / Kıla her emrini te'yid Hudây-ı ma'bûd / Şevket ü devleti efzün-ter olup hem-vâre / Sâye-i lütüfî ola fark-ı enâma memdûd / Söyledi dâ-i dîrînesi Neylî tarih / 'Ayn-ı dîl-cüy-ı şifâ çeşme-i Sultân Mahmûd Sene 1160. Divandaki tarihle taşta işlenmiş tarih arasındaki 1 senelik fark, şiirin yazılmasıyla çeşmenin inşasının arasında geçen zaman aşımından olmalıdır.

¹² Bu şair hakkında: bkz. Hammer-Purgstall, 1836-1838, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, Pesth, IV, s.169-170; E.J.W.Gibb, 1905, *A History of Ottoman Poetry* (yay. E.G.Browne), London, IV, s.86-89; K.J. Basmadjian, 1910, *Essai sur l'histoire de la littérature ottomane*, Paris-İstanbul, s.152; Bursalı Mehmed Tahir, 1333, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, II, s.457-458; yeni baskısı A.Fikri Yavuz - İsmail Özen, 1972, II, İstanbul, s.274-275; İbrahim Alaeddin Gövsa, 1933-35, *Meshur Adamlar Ansiklopedisi*, İstanbul, III, s.1178; a.g.y., 1946, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, s.284.

Neylî'nin şair olarak değerlendirilmesinde genellikle Muallim Naci'nin *Mecmua-i Muallim*'deki görüşlerine dayanılmaktadır. Bursa'lı Tahir Bey onu "...şairlerin en değerlilerinden fazilet sahibi bir zat..." olarak tarif eder. Muallim Naci'ye göre ise, çok değerli bir şair olmakla beraber, Divan'ı basılmadığından birçok şiiri ağızlarında tekrarlanır, fakat kimin olduğu bilinmez. Gibb, Neylî hakkında su hükümleri vermiştir: "Üslubu Farsça'ya yatkındır, fakat Nâbî gibi değil daha çok Nefî çağı ile bağlantılıdır. Biraz romantik cereyandan tesir almıştır. Asktan bahsederken zarif, ifade bakımından İran eğilimlidir. Gazellerinde yerli bir hava yoktur. Dili Türkçe değil, bu bakımdan klasiklerin sonuncusu veya neo-İrancıların erken bir temsilcisi gibidir. En hoş şiiri, hıristiyan bir kız ile müslüman bir delikanlı arasındaki askı anlatan mesnevisidir... Çok iyi Farsça gazelleri de vardır. Neylî çok bilgili idi. Birçok Arapça kitabı çevirmiş, birçok da eser yazmıştır. Cömertliği ile de tanınmıştır."

Çeşmenin 1946 yıllarındaki durumu

Süreyya Bey'in bildirdiğine göre 1084 (1673/1674)'te doğmuş¹⁴, Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin ifadesine göre; “*Ve iki defa Sadr-ı Rumeli olan Mîrzazâde Neylî Ahmed Efendi a'lemü'l-ulemâ ve sâhib-i te'lîf bir zât-ı âliyü'l-kadr olup, sinni yetmişden tecavüz edüp, hâlet-i nez'e vardıkta, şî'r ü inşâ'da dahi yed-i tulâsı olduğuna binâ'en Gönlümü aldın ilâhi beni de al bâri*

Koyma gurbette gönülsüz bu ten-i bî-mârî duası kabul olmağla, Üsküdar'da defn olundukda, Çelebizade İsmail Asım Efendi:

Mîrzazâde Ahmed Neylî Sahn-ı Firdevs'i eyledi mesken tarihini demiştir”.

Şem'dânîzâde, Neylî'nin ölümünü 1161 (1748) yılı olayları arasında vermiştir¹⁵.

Üsküdar'dan Selimiye istikametinde giderken, Çiçekçi'ye gelmeden, yolun solundaki mezarlığın içinde bulunan Mîrzazâde'lerin aile sofası, 1934 yılında İstanbul Eski Eserler Encümeni tarafından incelenilerek taşların resimleri çekilmiştir¹⁶. Yeni, beton mezarların arasına sıkışıp kalmış olan bu önemli ve tarihi değerleri büyük taşların bugün ne durumda olduk-

¹³ Neylî'nin Divan'ı son yıllarda bu şair ve eseri hakkında geniş bir araştırma yapılarak yeni harflerle basılmıştır (bkz. Sadık Erdem, 2005, *Neyli ve Divan'ı*, Ankara, s.306-307). Çok sayıda yazmaları İstanbul Üniversitesi ve Süleymaniye kütüphanelerinde bulunmaktadır. Çeşme kitâbesi, Üniversite kütüphanesindeki yazmalarda şu sahifelerde bulunmaktadır: TY, 1827, vr.64 a-b; TY, 2878, vr.54 a-b; TY, 9622, vr.58 b (tarih-i çeşme başlığı altında); TY, 2868, vr.64 b-65 a (Tarih-i çeşme-i Padîşah-ı cihan başlığı ile). Bir yazması da Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndedir: bkz. Fehmi Edhem Karatay, 1961, *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, no.2529.

¹⁴ Mehmed Süreyya, 1308, *Sicill-i Osmani, İstanbul*, I, s.250-51; şair olarak Neylî Çelebi hakkında *Şuara Tezkire*'lerinde bilgi bulunmaktadır. Bu hususta aynı soydan olan Mîrzazâde Salim Mehmed Emin'in *Tezkire*'sinde vr.689'a başvurulabilir, bu *Tezkire* hakkında bkz. Agâh Sırrı Levend, 1973, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, s.311-316; ayrıca bkz. Belfig İsmail, *Nuhbetü'l-Asâr li zeyli Zübdetü'l-Es'ar* (yazma), kşl. Levend, a.g.e., s.316-320; Savfet Mustafa, *Nuhbetü'l-Asârmin ferâidi'l-Eş'ar* (yazma), kşl. Levend, a.g.e., s.325-327; Fatin Davud, 1271, *Hatimetü'l-Es'ar*, İstanbul, kşl. Levend, a.g.e., s.339-345. Neylî'nin çeşitli eserlerinin bir çoğu yazma olarak Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır, bkz. Fehmi Edhem Karatay, a.g.e., no.188, 1090, 1091 ayrıca bazı seçme parçalar için bkz. no.2663, 2664, 2704. Konya'da Mevlana Müzesi Kütüphanesi'nde de bir eseri bulunmaktadır. Abdülbaki Gölpınarlı, 1972, *Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara, III, s.428.

¹⁵ Semdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, 1976, *Mür'i't-tevârih* (yay. Münir Aktepe), İstanbul, s.142; Neylî'nin ölümü Hammer tarafından da kaydedilmiştir: bkz. 1839, *Histoire de l'Empire Ottoman*, XV, Paris, s.176.

¹⁶ İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni fotoğrafları, no.1044, 1045 (Neylî'nin mezartaşları), no.1051 (Mîrzazâde Mehmed Efendi'nin 1093 tarihli mezar taşı). Encümen lağvedildikten sonra, arşivi Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'na verilmiş; fakat burada tasnifsiz bir yığın halinde bırakılmıştır. Bu Kurul'da 1982 yılında hala o durumda mahzende yığılı duruyordu.

larını ne yazık ki tekrar araştırmamız mümkün olmamıştır.

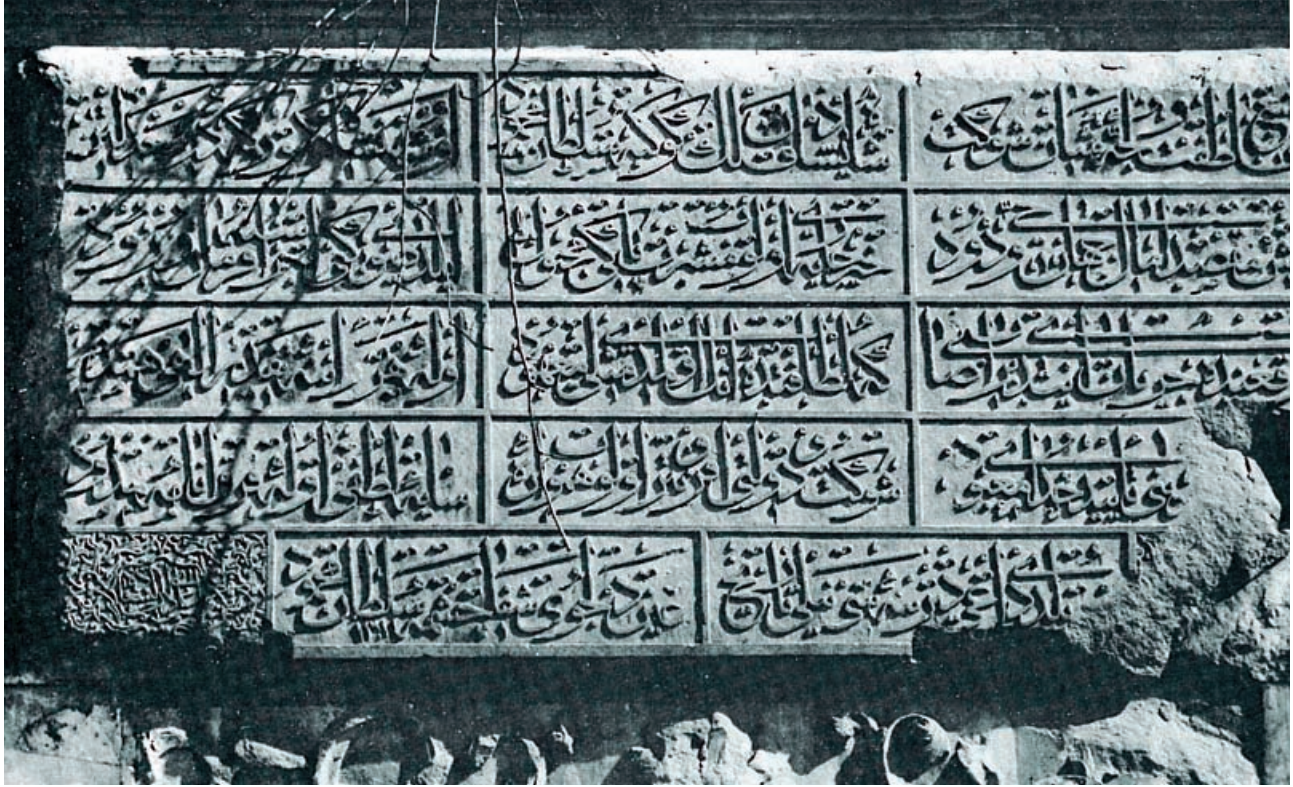
Çeşmenin Kitâbesinin Hattatı

Bu manzum kitâbenin sol alt kenarında ayrı bir kartuş içinde çok zengin bir rumi süsleme bulunuyordu. Bu kalabalık tezyinatın ortasında ise çok girift bir yazı ile “Ağa-yı Darü’s-sâade” ibaresi işlenmişti. Diğer bir kartuş da, kitâbenin sağ köşesinde yer almıştı. İçinde aynı biçimde bir süslemenin bulunduğu, kalan ufak bir izden anlaşılıyor. Ancak bunun ortasında da bir yazı olup olmadığını bilemiyoruz. Kitâbenin bu köşesi çok eskiden beri kırılmış ve düşmüştü. Burada herhalde karşı tarafta ünvanı bildirilen Dârüssaâde ağasının adı bulunuyordu. Fakat, bu ağanın kim olduğunu kolayca bulmak mümkündür: bu Sultan I.Mahmud’un saltanatının ilk yıllarında Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan Beşir Ağa’dır. Hattat olan Kızlarağası Beşir Ağa, İstanbul’da pek çok hayır eseri vakfetmiş olan ve otuz yıl bu makamda kalarak 1159 yılının 13 Cemaziyülevvel’inde (1746) ölen Hacı Beşir Ağa’nın yerine geçmiştir; öncekinden Mora’lı, Küçük veya Hattat lakapları ile ayırt edilir. Mora muhasıba Ahmed Paşa’nın kölesi olarak yetişen Beşir Ağa, efendisi öldükten sonra 1137 (1724/25)’de Daire-i Hümayun yani Saray’a girmiş, şehzade Mahmud’a hizmet etmiş, onun da cülûsu ile 1143 (1730/31)’te musahip, 1144’te hazinedar ve 13 Cemaziyülevvel 1159 (Haziran 1746)’da Dârüssaâde Ağası olmuştur. Beşir Ağa bu makamda altı yıl kalmıştır¹⁷. Bu süre içinde iyi bir nam bırakmadığı bilinir. Çevirdiği çeşitli entrikalar ve aldığı rüşvetler, Osmanlı tarihine onu zararlı bir kişi olarak geçirmiştir. Hatta

Çeşmenin parçaları (1982)

¹⁷ M. Süreyya, 1311, *a.g.e.*, II, s.22; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin Tarih bölümünde, Kızlarağaları hakkında bir tez yapılmıştır: bkz. Nermin Dizdaroğlu, 1949, *Osmanlı Tarihinde Babüssaade Ağaları*, s.46. Burada kaydedildiğine göre, Beşir Ağa’nın şu sözlerin yazılı olduğu bir mührü vardı: *Ahmedu’llâhe ale’t-tevfiki ve estagfiru’llâhe min külli taksiri abdihi Beşir.*

Çeşmenin kitabesi

o kadar ki durum İstanbul'da olan yabancıların bile dikkatlerini çekmiştir¹⁸. J.Von Hammer-Purgstall, onun için "olağanüstü usta bir hattat, mükemmel bir binici idi ve kafaca hadım değildi" der¹⁹. Beşir Ağa, Osmanlı sarayında kötü izler bırakmış bir kişi olmasına karşılık, çok iyi bir hattat, bir yazı ustası olarak takdir edilmişti. Sultan I.Mahmud'un büyük ölçüde güvenini kazanmıştı. Kendisi de "Süleyman adında genç bir kişiye" güveniyordu. Bu ortaklığa bir de ermeni sarraf katılmış ve bu üç kişi, korkunç bir rüşvet ve irtikap şebekesi kurmuşlardır. 1159 (1746)'dan, 1165 (1752)'e kadar altı

yıl süren iktidarı döneminde Beşir Ağa, servetini artırmak için elinden gelen herşeyi yaparken, beğendiği her şeye de sahip olmuştur. Bunun için hiçbir kuvvet onu durduramamıştır. Beşir Ağa, 1740'ta İstanbul'a gelen Fransız tüccarı J.Claude Flachhat ile çok yakın bir dostluk kurmuştu. Flachhat, dostu Kızlarağası sayesinde Bezirgân başı olmuş ve Harem'e mal satmıştır²⁰.

Hatta yüksek kademelerdeki dostlarının yardımıyla 1753'te Saray'ın içine de girebilmiş ve hiçbir yabancı'nın göremediği bu yeri eserinde anlatmıştır. Flachhat'ın haber verdiğine göre Beşir Ağa, zevk

ehli, Batı'yı merak eden bir kişidir. Ayrıca Harem'deki cariyeler ona hayrandırlar. Zaten Saray'daki daire dışında, şehirde güzel bir konağı ve bu konakta bir haremi vardır. Ancak burada yetiştirdiği cariyeleri gerekli yerlere yerleştirmeye özen göstermektedir. Fakat bunlardan birini sevmiştir. Fırsat buldukça bu cariyeye ile vaktini geçirmekte ve ona hediyeler vermektedir. Sonunda Beşir Ağa, dostu Süleyman ile birlikte idam edilmiş ve cariyeleri çırağ edilmiştir²¹.

Beşir Ağa, kudret ve nüfuzunun ağırlığını koyarak her türlü güzel yazıları da topluyordu. Bu ara-

¹⁸ Beşir Ağa'nın ölümünden üç yıl sonra, 21 Mayıs 1755'te İstanbul'a gelen Baron de Tott, Ağa ve ortaklarından bahseder: bkz. 1785, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam, s.XIX. Bu kitabın pek çok baskısı vardır.

¹⁹ J. De Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, XV, s.105.

²⁰ J.Cl. Flachhat, 1766, *Observations sur le commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et meme des Indes Orientales*, Lyon, 2 cilt. Bu son derecede nadir seyahatname, yurdumuzdaki kütüphanelerde olmadığı gibi, Londra'da British Museum'da da yoktur (ksl. N.M.Penzer, 1936, *The Harem*, London, s.45). Seyahatnameler bakımından eşsiz zenginlikte olan Atina'daki Gennadios Kütüphanesi'nde de yoktur (ksl. Sh.H. Weber, 1953, *Voyages and Travels in Greece, the Near East and Adjacent Regions made Previous to the year 1801*, Princeton). Bildiğimiz kadarı ile bu çok önemli seyahatnameden ilk defa bahseden N.lorga olmuştur (ksl. N.lorga, 1928, *Les voyageurs français dans l'Orient Européen, Revue des Cours et Conférences*'dan ayrışım, Paris, s.100-102; Topkapı Sarayı ile ilgili bir konuda da bu kitaptan faydalanılmıştır.); A.M.Schneider, 1950, "Das Regium sepulchrum apud comitatum zu Konstantinopel", *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen-Phil.-hist.Klasse*, Göttingen, s.15-21; bilhassa s.16 ve no.6. Osmanlı Tarihi bakımından çok değerli bir kaynak olan bu kitabın yeni bir baskısını yapmasını, Paris'te P.Chuvin'e tavsiye ettik. Bu iş başarılı olduğu takdirde, Flachhat'ın bu kitabından daha geniş ölçüde faydalanmamız mümkün olacaktır. Flachhat hakkında ayrıca: bkz. N.M.Penzer, 2000, *Harem* (çev. Doğan Sahin), İstanbul, s.47-54.

²¹ Anne-Marie Moulin ve P.Chuvin, 1982, "Voyage à l'intérieur des harems", *L'Histoire*, Sayı 45 (Mayıs), s.60-70. Bu iddiasız makalede Flachhat'tan bazı par-

Çeşmenin kitabesindeki ketebe

da kudreti karşısında ona dalkavukluk edenler de az değildi. Nitekim Ahmed Resmi Efendi²², Beşir Ağa'yı övmek için Kızlarağaları hakkında *Hamiletü'l-Kübera* başlığı ile bir risale yazmış ve sonunda Beşir Ağa'dan bahsederken onu her bakımdan eşsiz meziyetlerle dolu bir insan olarak tarif etmiştir²³. Halbuki Teberdar Derviş Abdullah, "...kara kafir hadımlar..." olarak ad-

landırdığı Dârüssâde ağalarına dair yazdığı *Risale-i teberdariye fi ahvâl-i Dâru's-saâde*'de bütün benzerleri ile birlikte onun uygunsuzluklarını anlatmıştır²⁴. Kendisi de hattat olan Süleyman İzzi'nin 1157 (1744/45) - 1165 (1751/52) yılları arasındaki olayları anlattığı *Tarih*'inde "...lisân-ı devleti ârif ve esrâr-ı saltanata vâkıf umur-dide kâr-ezmude zât-ı bâhirü'l-mâarif..." olarak tarif

edilen²⁵ Beşir Ağa'nın ve yanındakilerin sonları, bu devrin kaynaklarında "def-i mezâlim" olarak tanıtılmaktadır.

Beşir Ağa, 28 Şaban 1165 (11 Temmuz 1752) günü Sultan I.Mahmud'un fermanıyla, Kız Kulesi'ne hapsedilmiştir²⁶. Belki Padişah onu sürgüne yollatacağken, kurtulursa intikamından korkanlar tarafından acele ölümü-

calar alınarak kullanılmıştır. Beşir Ağa'nın özel hayatı hakkında verdiğimiz bilgilerin kaynağı da bu makaledir. Kızlarağası'nın gözdesi olan bir cariye, Fransız elçisi M. de Desalleurs'un karısını sık sık ziyaret ederek, bazı politika oyunlarına alet olduğu hatta Fransa kralı XV.Louis'nin bir mektubu ile bazı hediyelerini getiren Bellet adında bir hekimin yine bu cariye aracılığı ile doğrudan doğruya Saray ile temasa geçtiği, Avusturya elçisinin 9 Eylül 1749 tarihli bir mektubundan öğrenilmektedir: bkz. Hammer, *a.g.e.*, XV, s.209. Bu cariye'nin hayratı olduğu tahmin edilen Yahnikapan Sokağı Camii adlı küçük bir mescid de Beyazıt semtinde Elektrik İdaresi ile Emniyet Müdürlüğü'nün arkasındaki yerde bulunuyordu. 1955-56 yıllarında Elektrik İdaresi binası genişletilirken bu mescid yıkılıp ortadan kaldırılmıştır. *Hadika*'da verilen bilgiye göre, caminin yanında bulunan ve onun müstemilatı olan çeşme ile sibyan mektebi de ortadan kaldırılmıştır: bkz. 2001, *Hadikatü'l-Cevâmi* (haz. A.Nezih Galitekin), İstanbul, s.298.

²² Bursalı M. Tahir, *a.g.e.*, III, s.58-59; yeni baskısı, III, s.123-124; M. Süreyya, *a.g.e.*, II, s.308; F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber*, s.309-400; Faik Reşit Unat, 1968, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* (yay. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, s.102-105 (Viyanâ sefaretî münasebetiyle), s.112-116 (Berlin sefaretî münasebetiyle).

²³ Ahmed Resmi Efendi'nin bu eserinin yazmaları: İstanbul'da Millet Kütüphanesi, no.274; Esad Efendi Küt., no.2258; Hüsrev Paşa Küt., no.233; Kahire'de no.200; Viyanâ'da National Bibl. no.1249'dadır.

²⁴ Bu ilgi cekici risale ilk defa olarak şu eserde tanıtılmıştır: Mehmed Ali Ayni, 1943, *Milliyetçilik*, İstanbul, s.210-215. Daha etraflı olarak ise: bkz. Cengiz Orhonlu, 1976, "Derviş Abdullah'ın Babüssaade Ağaları Hakkında bir Eseri: Risale-i Teberdariye fi Ahval-i Daru's-saade", *İsmail Hakkı Uzuncarsılı'ya Armağan*, Ankara, s.225-249. Orhonlu'nun, bu yazmadan daha önceleri Ayni'nin faydalandığından haberi olmamıştır. Derviş Abdullah'ın eserinin yazması; Köprülü Küt., II, s.233'tedir.

²⁵ İzzi Süleyman Efendi, *Tarih-i veka-i*, I, s.59-60, s.264-265 ve diğer yerler; yukarıda tekrarladığımız tarih manzumesi ise Mehmed Ali Ayni, *Milliyetçilik*, s.214'te bulunmaktadır. Yazar bu tarihin ne yazık ki kaynağını göstermediğinden aslını bulup karşılaştıramadık. Bu yüzden de bazı yazılış ve vezin hatalarımız olmuştur. Ufak bazı transkripsiyon düzeltmelerine rağmen, sondaki tarih mısrasının ebcedini doğru olarak çıkarmak mümkün olamamıştır.

²⁶ İzzi, *a.g.e.*, I, s.278-279; Semdanizade, *a.g.e.*, I, s.165-169.

ne ferman alınarak idam edilmiş; cesedi de Üsküdar Doğanclar'da Nasûhî Dergahı haziresine gömülmüştür²⁷. Onunla aynı günlerde yakın adamı Hazinedarı Süleyman ile sarraf Agop da idam edilmiş²⁸, Beşir Ağa'nın Ahırkapı'daki hazinesinde bulunan eşyası ile değerli atları ve topladığı yazılar satılmıştır²⁹. R.Ekrem Koçu, bu ağayı şu surette tarif eder: "...bir zenci hadım ve devrinin seçkin hattatlarından...", "...gençliğinde tüfenk atıcılığına ve kemankeşliğe heves etmiş, pehlivan edalı, levend nümâyîşli, âmiyâne benlik iddiasında bir adamdı...", "...selefinin yerini dolduramadı, siyasî entrikalara karıştı, rüşvet yolunda pervâsız yürüdü, etrafını alan pespâyeye riyâkârların sözleri ile hatır kırdı, herkesi istiskaal eder oldu, pek çok düşman kazandı...", "...şahsında değerli bir hattatın kaybolduğu muhakkaktır...", "...terekesinde rüşvet yolu ile toplanmış büyük hattatların imzasını taşıyan kıymetli paha biçilmez bir Mushaf-ı şerif ve levha koleksiyonu bulunmuştu. Rivayet edildiğine göre, kimde bir kıymetli yazma mushaf veya levha görse, evvela güzellikle ister, verilmese zorla almış..."³⁰.

Beşir Ağa, yazıyı Hasırcılar İmamı Hâfız Mustafa Efendi'den öğrenmiş, Enderunlu hattat Mumcuzâde Mehmed Ağa'dan icazet almıştı. Karakteri ne kadar kötü olursa olsun çok mükemmel bir yazı ustası olduğu eserlerinden anlaşıl-

maktadır³¹.

İşte bu Beşir Ağa'nın, Sultan I.Mahmud'un Fatih'teki çeşmesinin harikulade güzellikteki kitâbesinin hattatı olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı devri hattatları hakkında bir çalışma yapmış olan ve kendisi de son hattatlardan rahmetli Prof. Dr. Ali Alparslan (1923-2006), Beşir Ağa ve sanatı için şunları yazar: "*Beşir Ağa'nın bütün yazılarında ciddi bir görünüş dışında ayrıca insicâmı koruduğunu ve harflerin yazılışlarında ve kompozisyonda kusursuz bir hattat olduğunu görüyoruz*"³². İşte son yıllarda yok edilen Sultan I.Mahmud Çeşmesi'nin kitâbesi, 1746-1752 yıllarında Osmanlı tarihinde büyük bir iz bırakmış olan ve hattatlıktaki ustalığı eserlerinden anlaşılan bu belki kötü karakterli veya belki de etrafını kötü insanların sarmasına göz yummuş, fakat şu gerçek ki güzelliği seven bir sanatkarın elinden çıkmış bir yazıya sahiptir.

Çeşmenin Türk Sanat Tarihindeki Yeri

18.yüzyıl Osmanlı edebiyatının başarılı bir şairi tarafından tarih manzumesi düzenlenen ve aynı çağın tarihi kişiliği pek makbul olmamakla beraber ustalığı takdir edilen bir hattatı tarafından kitâbesinde bu manzume yer alacak biçimde yazılan bu çeşme, Sultan I.Mahmud'un bir hayır eseri olarak kurucusunu

ve o yılların sanat akımını da temsil ediyordu.

Yahya Kemal tarafından yaratılan fakat tarihçi Ahmet Refik tarafından bir kitaba adı verilerek daha da yaygınlaştırılan, güzel bir terimle "Lale Devri" adı verilen ve bu devri kan ve ateş ile kapatan Patrona ayaklanması sonunda tahta geçen I.Mahmud, iyi bir imarçı olarak tanınır³³. Yirmi dört yılı aşan saltanatı sırasında, İstanbul'da birçok güzel eserler yaptırmıştır ki bunların başında Tophane Meydan Çeşmesi gelir³⁴. Beşiktaş Havuzu, Cebeci Kışlası, Kandilli ve Küçük-su kasırlarının ikinci yapıları, Dolmabahçe Kasrı ve Sarayburnu'nda Topkapısı Sahilsarayı da yine Sultan I.Mahmud tarafından yaptırılan eserler arasında sayılabilir. Suya büyük önem veren ve şehrin bilhassa Galata yakasının büyük su sıkıntısı çektiğini gören Sultan Mahmud, bu yakanın su ihtiyacını karşılamak üzere büyük Bahçeköy su kemerini yaptırmış, sonra bu tesise Topuzlu Bendi'ni ilave ettirmiş ve bu suretle toplanıp getirilen suları, Beyoğlu-Galata-Fındıklı şebekesine Taksim'de yaptırılan maksem vasıtasıyla bağlamıştı³⁵. Sanat tarihi bakımından çok önemli bir eseri ise, tamamen Türk Baroğu üslubunda yapımına başlanan Nur-ı Osman-î Camii ve Külliyesi'dir. Ancak ölümünden sonra yapımı bi-

²⁷ Üsküdar Doğanclar'da olan Nasuhi Dergahı'nda Beşir Ağa'ya ait herhangi bir mezar taşı bulunamamıştır.

²⁸ Beşir Ağa'nın idamı ile birlikte onunla uzaktan yakından ilgisi olan bütün adamları da ortadan kaldırılmıştır. Bu olayla ilgili olarak Sem'dânizâde, düşüncesini şu cümle ile özetler: "Zîrâ bu felekde hangi kavm haddini tecâvüz etti ise âkibeti böyle oldu".

²⁹ Beşir Ağa'nın emlakı ile Ahırkapı'daki hazinesinde bulunan esya ve satılan atlarına dair belgeler için: bkz. Topkapı Sarayı Müdürlüğü, 1938, *Arsiv Kılavuzu*, İstanbul, I, s.73-74.

³⁰ Reşat Ekrem Koçu, 1961, "Beşir Ağa, Hafız, Hattat", *İstanbul Ansiklopedisi* (2.bs.), V, s.2599-2600; Beşir Ağa'nın şahsiyeti hakkında ayrıca: bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1978, *Osmanlı Tarihi*, IV, I, Ankara (2.bs.), s.332-334. Bir de uzunca bir gazete makalesi çıkmıştır: bkz. Nazım Poroy, 1956, "Tarih Konusmaları: İki Beşir", *Dünya Gazetesi* (7-9 Şubat 1956), 3 makale.

³¹ Mustakimzade Süleyman Sadeddin, *Tuhfetü'l-hattatin*, İstanbul 1928, s.142.

³² Ali Alparslan, 1999, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul, s.112.

³³ Uzunçarşılı, 1978, *a.g.e.*, IV, 1, Ankara (2.bs.), s.327-337; Münir Aktepe, 1957, "Mahmud I", *İA*, VII, s.164-165; Reşat Ekrem Koçu, 1965, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul, s.305-308.

³⁴ Naci Yüngül, 1958, *Tophane Çeşmesi*, İstanbul.

³⁵ Anonim (N.Yüngül), 1957, *Taksim Suyu Tesisleri*, İstanbul; Saadi Nazım Nirven, 1946, *İstanbul Suları*, İstanbul.

Topkapı Sarayı Şehzadeler Mektebi iç süslemesinde, Besir Ağa'nın yazı panolarından ketebesini

ten bu büyük eser, halefi III.Osman tarafından bir bakıma gasp edilmiştir³⁶. Nihayet yine Sultan Mahmud, Ayasofya'da Türk sanatının kendi türü içinde şaheseri sayılan şadırvan³⁷ ile kütüphaneyi yaptırmış; bu kütüphaneye eşsiz değerlerde kitaplar vakfetmiştir. Bu kültür müessesesinin geliri ile yaşatılması için de İstanbul'un son büyük çifte hamamı olan Cağaloğlu Hamamı'nı yap-

tırmıştır³⁸. Üsküdar'da Divitçizade Camii'ni yeniden inşa ettirmiş³⁹; Kandilli'de bir cami⁴⁰, bir hamam ve bir çeşme⁴¹ vakfetmiştir. Topkapı Sarayı'nda onun döneminde yapılan güzel ve zarif bölümler arasında Sofa Köşkü de sayılabilir⁴².

İstanbul dışında ise Belgrad'ın 1739'da tekrar Türk idaresine geçmesinden sonra, Sultan Mahmud'un kaleyi tamir ettirdiği

ve bu münasebetle İstanbul kapısı üstünde büyük bir tuğra ile uzun bir kitâbe koydurduğu bilinir⁴³. Sultan I.Mahmud ayrıca bu şehirde kale içinde bir de cami yaptırmıştı.

Lale Devri'nde başlayan Türk sanatına Batı motiflerinin sızması olayı, kısa süre sonra Klasik Türk Sanatı'nın tamamen Batı sanat cereyanına açılmasına yol açmıştır. Bu durum Sultan I.Mahmud yılların-

³⁶ Bina Emîni Ahmed Efendi, 1335-1337, "Tarih-i Cami-i Şerif-i Nur-u Osmani", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (ek)*, İstanbul; bu cami hakkında hazırladığımız bir monografya ve bu risalenin yeni harflere çevrilmiş metni basılmaya hazır bir durumda beklemektedir.

³⁷ Bu şadırvanın sanat tarihindeki yeri üzerinde şimdiye kadar yeterince durulmamıştır. Hakkında yazılanlar ise doyurucu olmaktan çok uzaktır, bkz. Reşat Ekrem Koçu, 1960, "Ayasofya Şadırvanı", *İstanbul Ansiklopedisi*, III, s.1484-1486; Enver Tokay, 1951, *İstanbul Şadırvanları*, İstanbul, s.19; Sezer Tansuğ, 1965, "Ayasofya Şadırvanı", *Vakıflar Dergisi*, VI, s.93-110.

³⁸ H. Gluck, 1921, *Probleme des Wölbungsbaues, I-Die Bäder Konstantinopels*, Wien, s.131-136, 154-155, kitâbesinin sairi yine Nimetullah Efendi'dir. Gluck'ün eserinin kısaltılmış tercümesi olan Kemal Ahmet Aru, 1949, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul, s.115-119.

³⁹ Hüseyin Ayvansaraylı, *a.g.e.*, II, s.210; Konyalı, 1976, *Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul, s.276-277.

⁴⁰ Hüseyin Ayvansaraylı, *a.g.e.*, II, s.165; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, s.176-177.

⁴¹ Tanışık, *a.g.e.*, II, s.350.

⁴² Türk Baroğu'nun güzel eserlerinden olan Şehzadeler Mektebi onun döneminde yapıldığı gibi, Mustafa Paşa Köşkü de denilen Sofa Köşkü 1166 (1752)'da yine onun tarafından tamir ettirilmiş ve süslemesinden anlaşıldığına göre onun yıllarında şimdiki görünümünü almıştır. Bu köşk hakkında: bkz. M. Refik, 1333, "Sofa-Mustafa Paşa Köşkü", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, VIII, s.209-214; *Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi*, s.127; Hülya Tezcan, 1978, *Köşkler*, İstanbul, s.18-21.

⁴³ İstanbul kapısı üstündeki büyük tuğra ile kitâbe ve İbrahim Paşa'nın mezar taşı, 1789'da Belgrad Avusturyalılar tarafından tekrar alındığında, Mareşal Gideon Ernst von Laudon (1717-1790) tarafından yerinden söktürülerek Hadersdorf'taki malikanesine götürülmüştür. Bugün orada görülmektedir. Mezar taşı Viyana'ya götürülen İbrahim Paşa elçi lakabıyla tanınmakta olup aslen Bartınlı'dır. Osmanlı Devleti'nin çökme başlangıcını ifade eden Karlofça Antlaşması sı-

da açık surette sanatta kendisini gösterir⁴⁴. Türk sanatının Batı'da o sıralarda hakim olan Barok üslubun boyunduruğu altına girmesiyle mimari eserler yabancı bir görünüm almakla beraber; sebil, çeşme gibi küçük yapılarda bu cereyan göze hoş gelen eserlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu özelliğin en abidevi, en muhteşem temsilcisi hiç şüphesiz Ayasofya şadırvanı ile Tophane'deki meydan çeşmesidir. Fakat cereyanın akislerini daha küçük, daha mütevazı çeşmelerde de bulmak mümkündür⁴⁵. İşte Fatih'te İskender Paşa veya Terkim Camii Mahallesi'ndeki çeşme de bu akımın en güzel örneklerinden biri idi. Her ne kadar basit bir duvar çeşmesinden ibaret ise de bu mermer cephe yeni yeni Türk sanatına hakim olan Batı Baroğu'nun kuvvetli tesiri altında düzenlenmişti. Bütün süs unsurları Barok üsluptan alınmış ve bunlar Türk Klasik çeşme cephesi nisbetlerine uydurulmuştu. İki yanlardaki testi koyma nişlerinin kemerleri ve üstlerindeki Barok rozetlerde de görülen bu üslup, musluğu çevreleyen ayna taşı kemerinde daha da kuvvetle kendisini gösteriyordu. Burada bir çift yivli paye çıkıntısına dayanan Barok profilli kemerin içi ve üstü klasik devir Türk sanatına tamamen yabancı kalın dal kıvrımı kabartmaları ile bezenmişti. Herhalde ilk yapıldığında bu çeşmenin üzerinde küçük bir kubbe ile Sultan III.Ahmed Çeşmesi'nde de görüldüğü üzere tavanı zengin bezemelerle zenginleştirilmiş olan ve

çeşmeden su alanları koruyan bir saçağı da vardı.

İstanbul gibi yüz yıl içinde kendisine has bir düzeni olan tarihi bir şehirdeki yeni planlamalar yapılırken, mevcut tarihi eserlerin de dikkate alınmaları gerekirdi. İstanbul'un çok büyük bir alanını tahrip eden 1918 yangınından sonra bu çok geniş bölge belediye tarafından eski cadde ve sokak dokuları hiç hesaba katılmaksızın yeni bir plana göre tasarlanmış ve bu arada da mevcut eserlerin ne olacağı hiç düşünülmemiştir. Yangın sahalarında böyle uygulamaların acı örnekleriyle sık sık karşılaşmaktadır. Eski bir fotoğrafında bir caddenin kenarında olduğu görülen Sultan Mahmud Çeşmesi, bu yeni planlamada bir yapı adasının içine alınmış, top- rak kotu eskisine nazaran şaşılacak derecede yükseltildiğinden yarısına kadar da toprağa gömülmüş idi. Aynı bölgede klasik döneme ait güzel ve değerli bir mermer çeşme ise bir yapı adasının içinde bırakılmış, üstüne yangından sonra bir ev yapılmasına da izin verilmiş ve 1960'lı yıllarda o evin yerine bir apartman yapılması için yıkılması üzerine adeta bir sürpriz olarak ortaya çıkmıştır.

İstanbul'un şuursuzca yok edilen sanat ve tarih eserlerinden olan Sultan I.Mahmud Çeşmesi'nin Türk kültür tarihindeki yeri işte bundan ibarettir. Alelade bir sokak çeşmesi gibi görülerek, önce harap olmasına sonra da tamamen ortadan kalkmasına göz yumulan bu küçük anı-

tın sanıldığından daha değerli olduğunu şu araştırmamızın yeteri kadar ortaya koyabildiğini sanıyorum. Fatih semtinin bir sokağında, İskender Paşa Camii duvarı dibinde, parçaları bir taş yığını halinde yıllarca durduktan sonra monte edilecek yer bulunamadığından Fatih Camii yakınına götürülerek orada yığılan bu parçaların bugün ne olduklarını ise ne yazık ki bilmiyorum.

Not: Bu yazımız önce yurdumuzda pek yaygın olmayan, Amerika'da yayınlanan *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları* adlı derginin altıncı cildinde, Orhan Şaik Gökyay Armağanı'nda yayınlanmıştır. Ancak elde edilmesi zor olan bu dergideki yazımız unutulup kaybolduğundan, bu önemli sanat eserini bir defa daha hatırlatmak üzere aynı makaleyi bir takım eklemelerle yeniden işleyerek, İstanbul'da basılmakta olan *Restorasyon Konservasyon Çalışmaları* dergisinde yayınlamayı uygun gördük.

Şehir içinde nasılsa çok var düşüncesiyle yıkılıp ortadan kaldırılmasına göz yumulan bir eserin Osmanlı devri Türk tarihi, edebiyat ve sanat tarihleri bakımından ne derecede önemli bir hâtırâ olduğunu bu küçük araştırmamızda ortaya koymaya çalıştık. Gönül ister ki her eser, gerçek değerleri bulunup tespit edildikten sonra, Sultan I.Mahmud Çeşmesi'nin başından geçenlere maruz kalmasın⁴⁶. Böylece restoratörleri büyük hizmetler beklemektedir.

rasında oraya gönderilen (ve Avusturyalılar'a kök söktürdüğü söylenen) İbrahim Paşa, sonra vali olarak Belgrad'da görev almış ve orada ölmüştür. Bkz. J.Von Hammer-Purgstall, 1816, "Die türkischen Stein-Inschriften auf den Denkmälern im Parke zu Hadersdorf", *Fundgrube des Orients*, V, s.331-332; Ebüzziya Tevfik, 1305/1887, "Viyana'da bazı Asar-ı Osmaniye, 4-Hadersdorf bağçesinde Türk mezarı", *Rebiyü'l-Marifet*, VII.yıl, s.73-77; R.Payer von Thurn, 1901, "Die Türkensteine im Parke von Hadersdorf", *Mitteilungen der k.u.k. Central-Commission für Erforschung u. Erhaltung der Kunst u. Hist. Denkmale*, XXVII, s.196; Ljubinka Rajkovic, 1973, "Jos jedanput oko dva spomenika iz starog Beograda", *Godisnjak grada Beograda*, XX, s.229-241; K. Teply, 1979, "Die Hadersdorfer Türkensteine, zugleich ein Beitrag für eine fallige Laudonbiographie", *Wiener Geschichtsblätter*, 34.Jhg. 4, s.149-170. Bu hususta etraflı bir çalışma tarafımızdan da yapılmıştır: S. Eyice, 1983, "Hadersdorf'da Türk Taşları. Belgrad'dan Viyana'ya Götürülen Kitâbeler", *Kaynaklar*, C.1, S.1, s.36-41. Kitâbenin metni Neyli'nindir. Çok güzel olduğu söylenen yazının hattatının kim olduğunu bilmiyoruz. Belki o da Beşir Ağa'nındır.

⁴⁴ Genel olarak Türk sanatında Barok üslubu hakkında: bkz. Doğan Kuban, 1954, *Türk Barok Mimarisi Hakkında bir Deneme*, İstanbul; E.Diez-Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, s.187; G. Goodwin, 1971, *A History of Ottoman Architecture*, London, s.381-416.

⁴⁵ Sedat Çetintas, 1944, "Türklerde Su-Çeşme, Sebil", *Güzel Sanatlar Dergisi*, V, s.125-147; S. Eyice, 1976, "Türk Sanatında Şebekeler", *Sanat Dünyamız*, Sayı 6, s.32-41.

⁴⁶ Bu eserin kurtarılması için yaptığımız mücadelede arsasına tamah ederek yıktırtan kişiyi savcılığa şikayet edeceğimi bildirmem üzerine, bu kişi beni bularak çeşmenin yeniden kurulması için her türlü masrafı kabul ettiğinden ancak kendisine yer gösterilmediğinden şikayet etmişti. Ayrıca Anıtlar Kurulu'nda bu konu konuşulurken başka bir iş için oraya gelmiş olan bir müteahhit de çeşmenin olduğu yerin kendi eski mahallesi olduğunu ve dolayısıyla bu hayratı yeniden yapmayı seve seve kabul edeceğini bildirmişti. Bunun dışında müzelerde bilhassa eski eser parçalarını birleştirmekte büyük bir ustalığı olan genç bir elemana çeşmenin bilhassa kitâbesinin parçalarını göstererek fikrini sorduğumda, bunları birleştirebileceğini açıklamıştı. Yani her türlü kolaylıklar sağlanmışken sadece yer gösterilmediği için, bir tarihi eser böylece yok oldu gitti.